

ELŐSZÓ

Bevezető gondolatok a nyelvi változásról

„Mikor idegen nyelvet tanulunk, első tekintetre sok olyan sajátság ötlik szemünkbe, melyekre az, aki a’ nyelvet gyermekségétől fogva beszélt, soha nem figyelmeztet; amaz már eleve kényszerítették a’ nyelvet’ törvényeit tanulmányozni, hogy megértse [...]. Innen van az, hogy az anyanyelv’ szabályaival rendszeren csak idegen nyelv’ tanulása’ nyomán ismerkedünk meg, és hogy némileg nehezebb az anyanyelv’ szabályait, mint idegen nyelv’ grammatikáját megírni.”

(Ballagi Móric: *A’ magyar szónyomozás,
, az összehasonlító nyelvészet)*

A nyelvtanok általában nem tartoznak a sikerkönyvek közé. A szűk értelemben vett szakmán kívül csak kevesen veszik kézbe; rohanó világunkban nincs idő elmerengeni anyanyelvünknek egy-egy különleges jelenségén – legyen ez akár a folyamatos változás, akár az ennek ellenére kitapintható stabilitás s a kettő sajátságos kölcsönhatása.

A grammatika ma már egyre kevésbé része az ún. általános műveltségnek, már nem ez tölti be a főszerepet a gondolkodásra való nevelésben. Közvetlen haszna nem érzékelhető, direkt módon nem kamatoztatható. Az anyanyelvi oktatásban marginális szerepre kényszerül, sok esetben a helyesírás gyakorlására és bizonyos szerkezeti szabályok bevésésére korlátozódik. Ennél többre látszólag nincs is szükség, hiszen magától értetődik: a beszélő minden gond nélkül, ösztönösen használja anyanyelvét. E könnyűségért azonban súlyos árat fizet: az elemzéshez nem szokott nyelvhasználó anyanyelvének foglyává válik. Nem tud elszakadni attól, ahogyan az leképezi a világot, amilyen kategóriákat alkot, és ahogyan azokat létrehozza. Mindez viszont akadályozza idegen nyelvi kompetenciájának kialakulását.

Az idegennyelv-oktatásban és a fordításban gyakran egymástól lényegesen különböző struktúrákat kell egymásra vetíteni. Az összevetés alapvető követelménye az azonos perspektíva. A módszer megválasztása erőteljesen függ a vizsgálandó nyelv(ek) sajátosságaitól, egy-egy módszer szinte összenőtt azzal a nyelvvel, amelynek vizsgálatára létrehozták.¹ A módszer azonban csak eszköz lehet a cél elérésében. Minél tökéletesebb, kifinomultabb, annál inkább magában hordozza a veszélyt: Goethe bűvészinasához hasonlatosan önálló életre kel, elméletté válik, és attól kezdve: „Szellemeit én varázslom / élni-halni most az egyszerű!”² – azaz átveszi az irányítást.

Nyelvtanom gyökeres átdolgozásában határozottabban mertem kilépni a rendelkezésre álló elméletek merev keretei közül, nem hátráltam meg az eklekticizmus lehetséges vádjai elől³ sem. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy lemondtam volna az elméleti háttérrel: járókeretként támaszkodtam rá, ahogy a leírásban előrehaladtam.

¹ Nem véletlen, hogy a fordító-grammatizáló módszer csúcspontját a latin nyelv oktatásában érte el, a történeti összehasonlító módszer legkiemelkedőbb eredményeit az indogermán nyelvek összevetésében mutatta fel. A generatív megközelítés legalkalmasabb kutatási terepe pedig az angol nyelv.

² Goethe, Johann Wolfgang von: *A bűvészinas*. Részlet. Kardos László fordítása.

³ Vö. Haspelmath 2008: 1: „Úgy tűnik, a legtöbb nyelvész egyetért abban, hogy bármely nyelvet

A funkcionális megközelítés az alkalmazásból, azaz a különböző nyelvi rendszerek működésének összevetéséből indul ki. Nem választja el egymástól a rendszert és a működést, a jelentést és a formát, nem különíti el a rendszer egyes szintjeit. A működés különböző aspektusait egyenlő súllyal veszi figyelembe: lépésről lépésre göngyölti fel a világ nyelvi leképezésének és a nyelvi jelek megértésének folyamatát. A változás a nyelv alapvető tulajdonságai közé tartozik: a funkciók és a formák viszonya a nyelvhasználat során át- meg átrendeződik. A funkcionális leírás e mozgás lehetséges magyarázó elvei közé felveszi a nyelvtörténetet is, amelynek elengedhetetlen összetevője a hangtan. Kulcsfogalma a változás, melynek legfeljebb időegysége különbözik. Hasonló okok irányítják a beszélőket nap mint nap, s történeti dimenzióból nézve ugyanezek az okok indítják el az átfogó történeti változásokat. A fonal, amelyre a nyelv felfüzi formális változásait, a grammatikalizáció, mozgatóereje pedig a Hadrovics⁴ által megfogalmazott metaforizáció. A grammatikalizáció többet jelent annál, mint hogy korábban lexikai funkciójú elemek idővel grammatikai funkciót kapnának. Történeten és állapoton átívelő folyamat, leírásán keresztül beleláthatunk a használat és a szerkezet interakciójába. Magyarázatot nyer az elemek és kategóriák életlensége, az egymással szorosan összefüggő, egymástól elhatárolhatatlan, egymást feltételező tulajdonsága.⁵

Grammatikám bővített kiadásában nagyobb hangsúlyt fektettem a magyarázatra. Fontosabb szerepet kapott a hangtan, határozottabban nyúltam a kognitív megközelítés eredményeihez, bátrabban szakítottam a strukturális szemlélet rendszerkényszerével. A három fő rész összefüggéseire utalások hívják fel a figyelmet. A tájékozódást segíti a kötet végén található tárgymutató is.

E tartalmi és formai változtatásokkal a célközönséget kívánom szolgálni:

- a magyart anyanyelvként,
- a magyart idegen nyelvként,
- a magyar diákokat idegen nyelvre oktató tanárokat.

E funkcionális háttérű, gyakorlati szempontokat előtérbe helyező grammatikát melegen ajánlom a fordítóknak is, hogy a nyelvi összevetés során biztos és sokoldalú anyanyelvi alpra támaszkodhassanak.

előítélet nélkül kell megközelíteni, és saját terminusaival, nem apriorisztikusan leírni, megsza-
badulva az anyanyelv lehetséges részrehajlásától, a presztízsnyelvek (mint a latin vagy az angol)
modelljétől, illetve a tekintélyes kutatási hagyománytól (amilyen Donatus latin grammatikája
vagy Chomsky generatív nyelvtana). Úgy vélem, hogy ez alapvető szempont, ha valamennyire is
igazságot kívánunk szolgáltatni kutatásunk tárgyának, s ráadásul bármely nyelvtani modell éppen
egy ilyen »előítélet«, amelyet elkerülni igyekszünk. A modellek elvárásokat keltenek azzal kap-
csolatban, hogy a nyelvek milyen jelenségeket kötelesek tartalmazni, milyeneket tartalmazhatnak,
és milyeneket nem. És ha már elfogadtunk egy modellt, akkor nehéz függetleníteni magunkat az
általa ránk tukmált lehetőségektől és korlátoktól. Ehelyett arra van szükségünk, hogy a kutató
képes legyen merőben új, váratlan jelenségeket fölfedezni, köztük korábban nem gyanított kap-
csolatokat kimutatni, és kizárólag saját töprengése és az adatok vezéreljék” (Balázi József Attila
fordítása).

⁴ Hadrovics 1969: 22–23.

⁵ „A grammatikalizáció nemcsak időbeli változásokra vonatkozik, hanem a nyelvészet tanulmányozásának egyfajta megközelítése, amely megvilágítja a használat és a szerkezet közötti kölcsönhatást és a nyelv számos tulajdonságának elválaszthatatlanságát” (Hopper–Traugott 2003: xvi).